

Катерина СВЄШНІКОВА

КАТЕГОРІЇ ТА ВИДИ ВАЛЮТНИХ РИЗИКІВ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Досліджено сутність категорії “валютний ризик”; виявлено механізми впливу на діяльність комерційних банків. На основі аналізу різних підходів запропоновано багатокритеріальну систему класифікації валютних ризиків. Обґрунтовано висновки щодо вдосконалення класифікації валютних ризиків.

Питання ризику й доходу – одне з ключових у фінансовій і виробничій діяльності суб'єктів господарювання, в т. ч. й комерційних банків. Стабільний розвиток банківської системи та її конкурентоспроможність безпосередньо залежать від ефективного менеджменту валютного ризику.

Аналіз думок різних економістів на проблематику сутності, специфіки та структури валютних ризиків виявив їх різноплановість. Саме тому, актуальним є вивчення окремих видів валютного ризику комерційних банків та дослідження специфіки механізму їх реалізації.

Питання, що стосуються валютного ризику, висвітлені у дослідженнях зарубіжних науковців: М. Адлера, А. Гассема [1], Д. Мерфі, М. Папайоану, К. Рэдхэда [2], А. Шапіро [4], А. Стоунхіла та інших. У вітчизняній літературі дослідження суті та видів валютного ризику відображені у працях відомих українських науковців та практиків: О. Бутука [7], В. Вітлінського [8], А. Гальчинського [10], О. Криклій [5], Л. Примостки, І. Сала та інших. У їхніх публікаціях висвітлені різнобічні погляди на типологію валютних ризиків, але через складність і багатоаспектність категорії сьогодні відсутній єдиний підхід до ви-

значення дефініції “валютний ризик”, викремлення його різновидів.

У зв'язку з цим метою даної статті є уточнення категорії валютного ризику та його класифікація.

Сьогодні, у час реформування банківського нагляду на ризикоорієнтованій основі, Національний банк України викремив дев'ять категорій ризику (рис. 1), які не є взаємовиключними – будь-який продукт чи послуга можуть піддавати банки кільком ризикам одночасно, однак для зручності аналізу НБУ виявляє та оцінює ці ризики окремо [15].

Отже, важливе місце у діяльності комерційних банків посідають валютні ризики, які в умовах депресивного стану світової та національних економік особливо загострилися та спричинили значні негативні наслідки для банківської системи України. Валютний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали [15]. Тобто, ризик зміни вартості банківських металів вже визначається як складова валютного ризику, оскільки банківські метали давно використовуються як товар на валютному ринку, зокрема ринку FOREX. По-

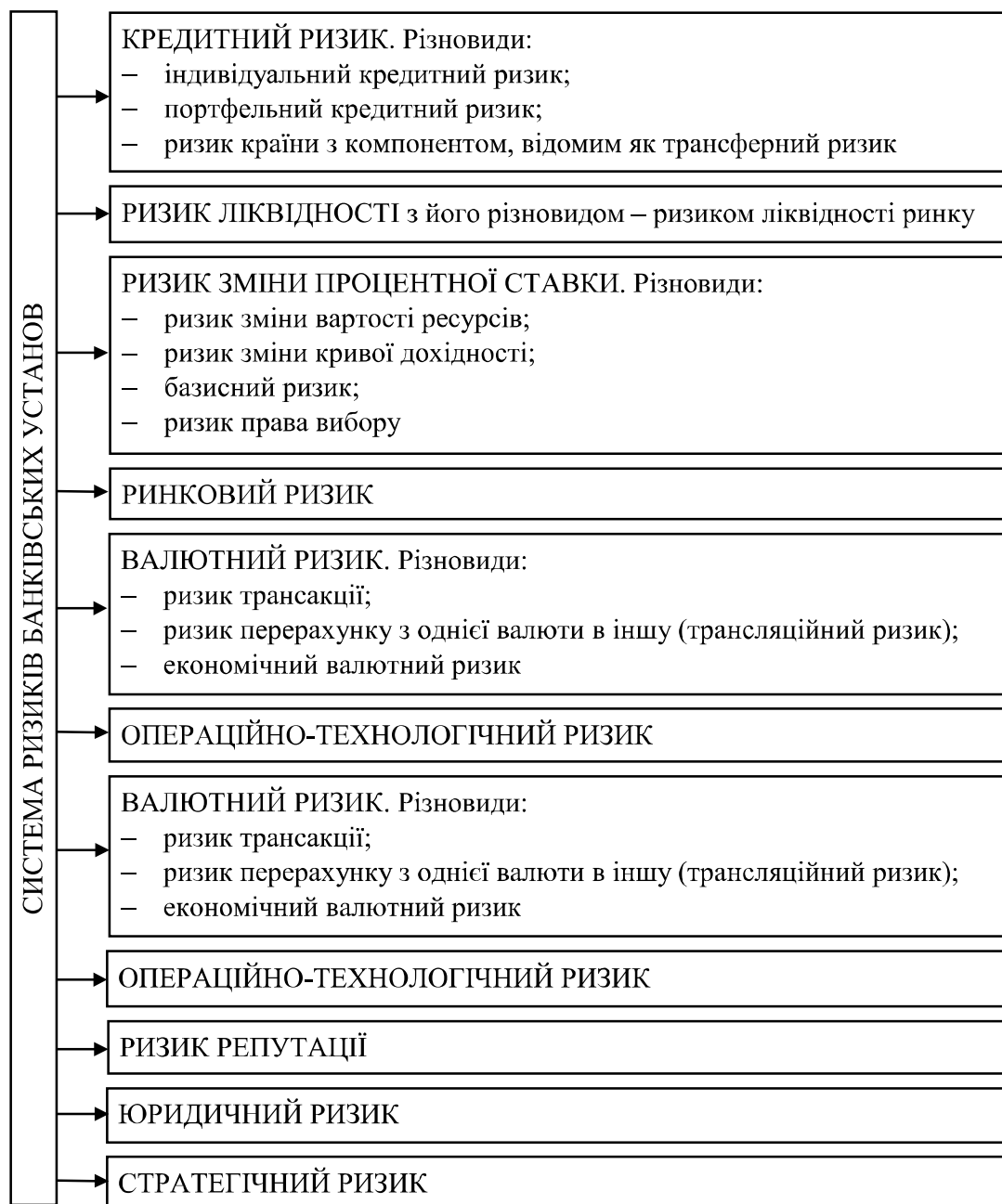

Рис. 1. Види ризиків відповідно до системи оцінки ризиків НБУ*

* Побудовано на основі [15].

ложення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 “Фінансові інструменти” [19] розкриває сутність валютного ризику з бухгалтерської точки зору як ймовірність того, що вартість фінансового інструмента буде змінюватися внаслідок змін валютного курсу.

У науковій літературі зустрічаються наступні підходи до визначення категорії валютного ризику. Так, П. С. Роуз [23, 146]

стверджує, що валютний, або курсовий ризик – ймовірність того, що зміна курсів іноземних валют (долара, фунта стерлінгів, франка, ієни тощо) спричинить збитки внаслідок зміни ринкової вартості активів і пасивів. Автори В. А. Ющенко та В. І. Міщенко [27, 19] з позиції суб’єктів валютного ринку розглядають валютний ризик, розуміючи під ним можливість грошових втрат суб’єктів валют-

ного ринку через коливання валютних курсів. Аналогічної думки дотримується В. В. Вітлінський, даючи наступне тлумачення: “це загроза зазнати збитків, пов’язаних зі зміною (коливанням) курсів іноземних валют в ході здійснення угод купівлі-продажу” [8, 16]. Інші автори стверджують, що валютний ризик – це можливість втрат від зміни вартості іноземної валюти щодо національної [26, 183], можливість невідповідності валютного курсу значенням, на які сподіваються особи, що приймають рішення під дією ринкових факторів [14], розмір альтернативних витрат для обраної стратегії управління валютним ризиком, а на кінцевому етапі управління – це міра якісної і кількісної оцінки непередбачених змін валютного курсу” [6, 73].

Подібні трактування категорії валютного ризику не відображають всієї його специфіки, оскільки він може відхилитися в різні сторони від очікуваного значення, тобто мати як непередбачені збитки, так і прибутки. Так, М. А. Ребрик [20] після проведення ретельного дослідження економічних категорій “ризик” і “валютний ризик” запропонував авторські визначення, виокремивши основні напрямки валютного ризику: як ймовірності втрат, як невизначеності щодо наслідків дій, як події, як експозиції, утримання позицій. Ґрунтуючись на цьому, він надає таке тлумачення категорії валютного ризику: “комбінація джерела ризику (яким є короткострокові та довгострокові коливання валютних курсів), валютної експозиції (яка характеризує ступінь схильності до втрат або отримання доходів) та наслідків (які, в остаточному підсумку, виражаються у масштабах втрат або додаткових вигод для банку)” [20, 139–140]. Але валютний ризик не є сууго банківським ризиком, йому підвладні всі власники як іноземних, так і національних валют (держава, організації, приватні особи).

На нашу думку, найбільш повним є законодавчий підхід до визначення дефініції “валютний ризик”, який представлений у

Постанові Правління НБУ від 02.08.2004 р. [15], але варто затвердити єдине трактування в усіх нормативних документах.

Економічна сутність валютного ризику банку полягає в тому, що він є наслідком незбалансованості активів і пасивів за кожною із валют за термінами і сумами та пов’язаний з інтернаціоналізацією ринку банківських операцій, функціонуванням транснаціональних банків і компаній, міграцією капіталу поміж країнами та зростанням обсягів спекулятивних валютних операцій. На сучасних валютних ринках на одну комерційну угоду припадає близько десяти спекулятивних [12]. Н. М. Ткачук повною мірою погоджується з позицією В. А. Ющенко та В. І. Міщенко [27] в тому, що головною причиною валютного ризику є коротко- і довгострокові коливання обмінних курсів, які залежать від попиту і пропозиції валюти на національному та міжнародному валютному ринках [25, 107], але, на думку автора, ця точка зору відображає лише вплив ринку на величину валютної позиції без урахування дій банку щодо її зміни відповідно до задоволення потреб у валюті як самого банку, так і його клієнтів, а також щодо урівноваження незбалансованості за термінами й обсягами активів і пасивів банку в кожній з іноземних валют чи банківських металах згідно з балансом банку. При цьому міра схильності до валютного ризику визначається відкритою валютною позицією за різними іноземними валютами та банківськими металами, тобто ступенем невідповідності балансових і позабалансових статей, динамікою валютних курсів, кваліфікацією та коректністю дій осіб, що безпосередньо виконують валютні операції.

В економічній літературі відсутня чітка класифікація валютних ризиків. На нашу думку, причина полягає у складності розробки універсальних класифікаційних ознак через:

- наявність різноманіття валютних ризиків, з якими постійно стикаються комерційні банки в своїй діяльності;
- неможливість проведення чітких меж між ними через їх тісні зв'язки один із одним;
- стрімкість розвитку валютного сектору, що породжує їх нові види і типи;
- відмінність в інтенсивності та динамічності дії валютних ризиків.

Так, А. А. Волицька за умовою виникнення поділяє валютні ризики комерційного банку на дві основні групи: активні (операційний, прямий економічний (інвестиційний), ф'ючерсний, ризик конвертування (курсний та інфляційний ризики), ризик країни) та

пасивні (ризик службовців, організаційний, балансовий, технологічний, трансляційний, конкурентний, ризик відкритої валютної позиції) [9, 80–81]. М. А. Ребрик виокремлює прямий валютний ризик, до якого відносить транзакційний, трансляційний та стратегічний його підвиди, і непрямий [22, 312–313]. Для транзакційного та трансляційного значення еластичності вартості валютної позиції завжди дорівнює одиниці, а для інших може бути як більшим, так і меншим.

Все ж більшість науковців сходиться на одній класифікації [8, 442; 13, 82–84; 24, 261–262; 27, 22] (табл. 1). Вона також запропонована в нормативних документах [15; 16].

Таблиця 1

Види валютних ризиків, визначені відповідно до характеру, місця та часу їх виникнення

Різновид валютного ризику	Характеристика ризику
Транзакційний [1; 21] інші варіації назви: – операційний [13]; – валютно-операційний (контрактний) [7]; – ризик валютних операцій; – ризик, пов'язаний з валютними угодами; – ризик угод; – ризик трансакції / трансакції [15]; – конверсійний [13]	– ризик потенційних збитків за конкретними операціями, пов'язаний із нестабільністю вартості іноземної валюти та грошових потоків, що вимірюються в валютах, майбутня вартість яких не визначена [13, 82–83]; – пов'язаний із торговельними операціями, а також із грошовими угодами з фінансового інвестування та дивідендних платежів або отримання коштів в іноземній валюті в майбутньому, полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій. Проте оскільки він, як правило, впливає з операцій маркетмейкерства, дилінгу і прийняття позицій в іноземних валютах, розглядається у рекомендаціях щодо ринкового ризику [15]; – вплив непередбачених змін у валютних курсах на грошові потоки від усіх контрактів, укладених до моменту змін у валютних курсах, але з терміном виконання після зазначених змін [1]; – має грошово-потоківий характер, тобто стосується змін у реальних, а не бухгалтерських грошових потоках [21, 57].
Бухгалтерський [4; 13; 21] інші варіації назви: – трансляційний [1; 2; 13; 15]; – балансовий; – розрахунковий балансовий [13]; – ризик переоцінки; – валютно-обліковий (обліково-трансляційний) [7]; – конверсійний [10]; – ризик переводу; – ризик перерахунку з однієї валюти в іншу [15]	– полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту; також може виникати під час експорту чи імпорту інвестицій; його враховують під час складання фінансової та бухгалтерської звітності, на показники якої й впливає; відноситься до змін бухгалтерських вартостей прибутку і власного капіталу компанії, що відбулися через коливання валютного курсу [22, 83]; – пов'язаний із впливом зміни валютних курсів на бухгалтерський прибуток та власний капітал банку, має ретроспективний характер щодо моменту зміни валютних курсів [2, 57–60].
Економічний валютний [15; 13] інші варіації назви: – конкурентно-валютний [10]; – стратегічний валютний [21]	– пов'язаний з можливістю втрати доходів за майбутніми контрактами через зміну загального економічного стану країн і конкурентоспроможності комерційного банку чи його структури на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів [15]; – найчастіше визначається як імовірність несприятливого впливу змін валютного курсу на економічне положення компанії [13, 83–84].

Серед науковців, чії праці було проаналізовано, укріпився системний підхід до аналізу валютних ризиків, але досі не існує однастайності щодо назв його видів. З метою запобігання подальшого роздвоєння думок щодо понятійного апарату базової класифікації валютного ризику необхідно на законодавчому рівні утвердити наступні його види:

– *прямий* – як імовірність втрат банку в результаті переоцінки його відкритих позицій і зменшення прибутку за майбутніми операціями внаслідок зниження валютного курсу та цін на банківські метали. До нього треба віднести транзакційний, бухгалтерський, економічний валютний ризику. При цьому до економічного валютного ризику доцільно віднести усі види валютних ризиків, що пов'язані з впливом коливань валютних курсів на реальні грошові потоки, а отже, й на економічну вартість банку. На противагу, бухгалтерський стосується змін у балансовій вартості банку, безпосередньо впливаючи лише на бухгалтерські грошові потоки;

– *опосередкований (непрямий)*:

- з позиції країни – це ймовірність втрат певної частини конкурентоспроможності національних виробників порівняно з іноземними;

- з позиції банку – це ймовірність втрат у разі зниження кредитоспроможності позичальників через несприятливу зміну валютного курсу, для чого необхідний аналіз кожного позичальника та його залежності від курсових коливань.

Валютні ризики як складову сукупних банківських ризиків класифікують і за іншими ознаками. Узагальнивши різні підходи, вважаємо за доцільне запропонувати наступну класифікацію за набором основних класифікаційних ознак (табл. 2).

Запропонована комплексна класифікація валютного ризику дає змогу всебічно

розглянути цей вид ризику та розробити дієві заходи щодо його оптимізації чи мінімізації.

Серед економістів також немає узгодженої точки зору стосовно групової приналежності валютного ризику. Деякі відносять його до групи фінансових [17, 101–102], інші – до ринкових [3; 11, 207; 24, 261–262; 25, 106–107; 27], окремі – до обох [5, 10, 140]. Центробанк Росії вважає валютний ризик разом з фондовим та процентним складовими ринкового [18]. Постанова НБУ [15], навпаки, відокремлює і ринковий, і валютний, згідно з якою ринковий ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі.

Порівняння різних підходів до визначення місця валютного в узагальненій системі класифікації ризиків дає можливість запропонувати наступну схему (рис. 2), а також пояснити своє бачення цього питання, згідно з яким результатом реалізації фінансових ризиків є: фінансові збитки – втрата вартості фінансових активів чи поява додаткових витрат, нефінансових – нефінансові збитки. Ринковий ризик, на нашу думку, – це ризик виникнення збитків або недоотримання прибутку в результаті неочікуваних змін ринкових параметрів – валютних курсів та цін на банківські метали (валютний ризик), процентних ставок (процентний ризик), цін на фінансові активи (фондовий ризик), на товарні активи (товарний ризик).

Також, вважаємо, доцільно об'єднати фондовий, процентний і валютний ризики в ринковий, що пов'язано з подальшим розвитком національної фінансової системи, її інтернаціоналізацією та концентрацією. Проведене дослідження

Класифікація валютного ризику

Ознаки класифікації	Вид валютного ризику
За можливістю страхування	– ризик, що страхується – ризик, що не страхується
За джерелом виникнення	– зовнішній ризик – внутрішній ризик
За ризиковою позицією	– ризик за одиничними валютними позиціями – ризик валютного портфеля
За рівнем прийняття рішень	– макроекономічний ризик – ризик на рівні комерційного банку – ризик на рівні підрозділу банку – ризик відповідальної особи
За характером обліку	– балансовий ризик – позабалансовий ризик
За рівнем прогнозованості	– прогнозований ризик – непрогнозований ризик
За сферою виникнення	– ризик щодо клієнта – ризик щодо гаранта (поручителя) – ризик щодо страховика – ризик щодо іншого комерційного банку – ризик банківського продукту – ризик зміни зовнішнього середовища
За причинами виникнення	– законодавчий ризик – об'єктивний ризик – суб'єктивний ризик
За розмірами втрат	– допустимий ризик – критичний ризик – катастрофічний
За характером прояву в часі	– постійний ризик, притаманний для всього періоду валютної операції та пов'язаний з дією постійних факторів – тимчасовий ризик, виникає на окремих стадіях валютної операції
За рівнем здійснення аналізу	– індивідуальний ризик – спільний ризик
За методами мінімізації	– уникнення ризику – зниження рівня ризику – передача (страхування) ризику
За способом впливу на ризик	– ризик, що регулюється банком самостійно – ризик, що передається страховику, гаранту, поручителю – ризик, що розподіляється між різними банками
За доцільністю здійснення валютних операцій	– виправданий ризик – невиправданий ризик
За ймовірністю реалізації	– реалізований ризик – потенційний ризик
За фінансовими наслідками	– ризик, унаслідок якого є фінансові втрати – ризик, унаслідок якого є втрачена вигода – ризик, унаслідок якого є фінансовий дохід
За терміном дії валютної угоди	– ризик за короткостроковими угодами – ризик за середньостроковими угодами – ризик за довгостроковими угодами

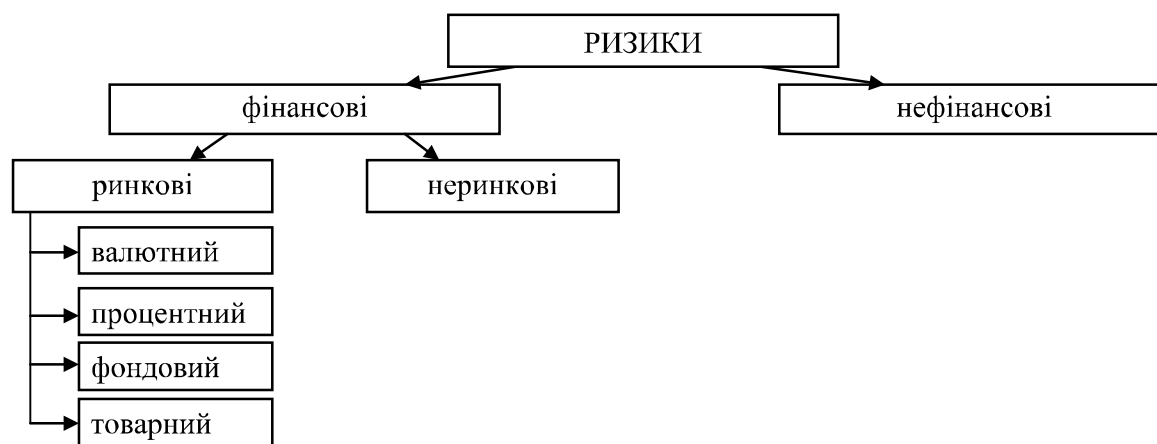

Рис. 2. Місце валютного ризику в системі класифікації ризиків

дало можливість обґрунтувати наступні висновки:

1. Аналіз дефініції “валютний ризик” показав різносторонність точок зору економістів на розглянуту проблематику, при цьому у вигідному світлі виокремлюється законодавче трактування цієї категорії. Система оцінки ризиків НБУ [15], що розроблена згідно з міжнародним досвідом, коротко, але за суттю дає рекомендації стосовно видів ризиків, що склалися на сьогодні в Україні. На нашу думку, на законодавчому рівні необхідно об’єднати фондовий, процентний і валютний ризики в групу ринкових, оскільки відокремлення цих ризиків в майбутньому може спричинити проблеми в банківській системі України щодо управління ними.

На основі класифікацій валютного ризику, заснованих на тих чи інших ознаках, виявлено, що найбільш поширеною є та, в якій усі валютні ризики поділені на прямі (транзакційний, бухгалтерський, економічний, валютний) і непрямі (опосередковані). Даючи характеристику окремих з них, важливо зазначити, що найнебезпечнішим є транзакційний, що виникає при кожній валютній операції, тому під валютним ризиком найчастіше розуміється саме цей вид валютного ризику.

Література

1. Ghassem A. H. *Managing Global Financial and Foreign Exchange Rate Risk*. – Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2003. – 400 p.
2. Redhead K., Hughes S. *Financial Risk Management: Gower Pub Co*, 1988. – P. 257.
3. *Risk Management Guidelines for Derivatives: Basel Committee on Banking Supervision, July 1994 [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <<http://www.bis.org/publ/bcbssc211.pdf>>.
4. Shapiro Alan C. *Multinational financial management*. – Published by John Wiley and Son, Inc. – 8th edition. – 2006. – 768 p.
5. *Банківський менеджмент: питання теорії та практики: Монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак, О. М. Пожар та ін.* – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – 152 с.
6. Бобров Є. А. *Природа та форми прояву валютного ризику // Вчені записки Університету “Крок”: Збірник наукових праць.* – 2009. – № 19. – С. 69–76.
7. Бутук О. І. *Валютно-фінансові відносини: Навч. посіб.* – К.: Знання, 2006. – 349 с.
8. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. *Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія.* – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
9. Волицька А. А. *Валютні ризики як впливові чинники ведення банківського бізнесу// Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць / Державний вищий навчальний заклад “Українська*

академія банківської справи Національного банку України”. – Суми, 2005. – Т. 13. – С. 73–82.

10. Гальчинський А. С. Теорія грошей: Навч. посібник. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 411 с.

11. Грюнинг Х. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском: Пер. с англ. С. Брайович – М.: Весь мир, 2004. – 304 с.

12. Звіт Банку міжнародних розрахунків за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.bis.org/publ/rpfx10.pdf>>.

13. Коцин О. Е. Причины возникновения валютных рисков и их классификация // Организационно-экономические основы банковского менеджмента: Сб. статей / Отв. ред. В. А. Гага. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2006. – Вып. 5. – С. 82–84.

14. Лобанов А. А., Чугунова А. В. Энциклопедия финансового риск-менеджмента. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 936 с.

15. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”: Постанова Правління НБУ від 15.03.2004 № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0104500-04>>.

16. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Правління НБУ від 02.08.2004 №361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0361500-04>>.

17. Мішин О. Ю. Багатокритеріальна система класифікації ризиків // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми, 2005. – Т. 13. – С. 98–103.

18. О типичных банковских рисках: Указание Центробанка России №70-Т от 23.06.2004 // Вестник Банка России от 30.06.2004. – № 38 (762) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.cbr.ru/Publ/Vestnik/Ves040630038.zip>>.

19. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 “Фінансові інструменти”: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 № 559, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 19.12.2001 р. за № 1050/6241 (зі змінами від 23.05.2003 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1050-01>>.

20. Ребрик М. А. Валютний ризик в умовах глобалізації ринку банківських послуг // Вісник Академії митної служби України. – Серія: Економіка. – 2010. – № 1 (43). – С. 135–141.

21. Ребрик М. А. Види валютного ризику банку // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць / Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України. – Харків, 2010. – Вип. 1 (8). – Ч. 2. – С. 56–62.

22. Ребрик М. А. Управління структурними компонентами валютного ризику банку // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Фінансовий ринок України: стабілізація та євроінтеграція: Зб. наук. праць / Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України. – Львів, 2009. – Вип. 2 (76). – С. 310–316.

23. Роуз Питер С. Банковський менеджмент: Пер. с англ. – М.: “Дело Лтд”, 2008. – 433 с.

24. Сідолако М. С. Банківські ризики та управління ними // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми, 2007. – Т. 20. – С. 261–265.

25. Ткачук Н. М., Стремецька Ю. І. Методи управління валютним ризиком банку // Наука й економіка. – 2010. – № 2 (18). – С. 106–112.

26. Шелудько В. М. Фінансовий ринок. – К.: Знання, 2006. – 535 с.

27. Ющенко В. А., Міщенко В. І. Управління валютними ризиками: Навчальний посібник. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998. – 444 с.